

Derleme Makalesi

Gönderim Tarihi: 25.10.2023

Kabul Tarihi: 23.12.2023

Yayın Tarihi: 25.12.2023

Yazıt Kùltür Bilimleri Dergisi, 2023, 3(2): 337-363

Review Article

Received Date: 25.10.2023

Accepted Date: 23.12.2023

Published Date: 25.12.2023

DOI Number: 10.59902/yazit.1381083

TÜRK ROMANINDA KİTAP VE UYANIŞLAR*

Book and Awakenings in the Turkish Novel

Sultan Rabia DERViŞOĞLU*

ÖZ

Uyanış, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* isimli eserinde "göz açmak; müteyakkız (dik-katli) ve bîdar (uyanık) olmak; hâb (uyku) gafletinden kurtulup, mütenebbih olmak (ibret almak); rüşd ve hidâyete nâil olmak (doğruyu bulmak/bilmek); ilim ve hüner öğrenip zulmet (karanlık) cehâletinden kurtulmak..." gibi anlamlarda kullanılan bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan sözcük sahip olduğu görülen tüm bu anlamlarına Türk romancılık geleneğinde yer bulmuştur. Bilhassa Yeni Türk Edebiyatı'nın ilk üç devrinde hassasiyetle işlenmiş olan uyanış temi, arz var oldukça beşerin hayatında deverân edecektir. Durum böyle iken, beşerin uyanışında kitap, dolayısıyla ilim, en temel unsur olup, hayat nizamının hıfzı ve yayılımı da yazmak, okumak fiillerinde gelişim göstermektedir. Bunun üzerine, âdemoğlunun daima zeminde bir kitabı olmuş, diğer kitaplar bu zeminin üzerine yığılmıştır. Bu yazıda, İnsanlığın zemin kitabı Kur'an ekseninde ve uyanışa vesile olan bütün kitapların insan hayatını güzelleştirdiği ön kabulüyle, 1860 ilâ 1901 tarihleri arasında mevcut bulunan üç Türk romanı; *kitap* ve *uyanış* kavramları çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türk romanı, kitap, uyanış, Yeni Türk Edebiyatı, Quran.

ABSTRACT

Awakening is defined in Şemseddin Sâmî's work named *Kâmûs-ı Türkî* as "opening the eyes; to be vigilant (careful) and alert (alert); To get rid of the heedlessness of hab (sleep) and to be humble (to learn a lesson); to attain adulthood and guidance (finding/knowing the truth); It appears as a word used in meanings such as "to learn knowledge and skill and get rid of the darkness and ignorance". On the other hand, the word has found a place in the Turkish novelistic tradition with all these meanings it seems to have. The theme of awakening, which has been sensitively processed especially in the first three periods of New Turkish Literature, will continue to circulate in human life as long as there is space. This being the case, the book, and therefore science, is the most fundamental element in the awakening of humanity, and the preservation and dissemination of the order of life also develops in the acts of writing and reading. Thereupon, the son of Adam always had a book on the ground, and other books were piled on this ground. In this article, three Turkish novels existing between 1860 and 1901, with the axis of the Quran as the ground book of humanity and the assumption that all books that lead to awakening beautify human life; It is discussed and evaluated within the framework of the concepts of book and awakening.

Keywords: Turkish novel, book, awakening, Modern Turkish Literature, Kur'an.

* Bu makale, Sultan Rabia Dervişoğlu'nun hazırlamakta olduğu, *Türk Romanında Kitap (1860-1901)* adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye. E-posta: sultanrabiader@gmail.com. ORCID: 0009-0005-6518-3420.

Giriş

18. asır itibariyle Osmanlı Devleti, o güne kadar mesafeli olduğu Batı ile yakınlaşmıştır. 18. asırda cemiyet bünyesinde, henüz esaslı bir değişme hedef alınmadan, az çok ciddi teşebbüsler hâsil olmaya başlamış, muayyen ihtiyaç ve zaruretler için bazı bilgi ve teknikleri memlekete nakletme çabası içine girilmiştir (Tanpınar, 2007: 70). 19. asra gelindiğinde ise askerî ve teknik olarak başlayan modernleşmenin siyasî-hukukî bir şekilde bürünmesi (Ülken, 2014: 27), 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilân edilmesi ile gerçekleşmiştir, bu vasıtayla devlet ve cemiyet hayatında yeni bir devri başlatmak gaye edinilmiştir (Tanpınar, 2007: 75-76). Bu süreç organik bir surette içtimai hayat kaidesi olarak yerleşmemiş ve daha çok pratik tecrübelerin devlet ricaline ilham ettiği muayyen hukuki düşünceleri ihtiva etmekle kalmıştır (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2012: 67). 19. asır süresince Osmanlı toplumunda, Batı'ya dair yenilikler her geçen gün farklı surette devam etmiştir. Batı düşüncesi, Batı'nın müspet ilim zihniyeti, hatta yaşama tarzı derece derece bütün toplum tabakalarına yayılmış, bilhassa Fransız etkisi ile hemen her sahada, bazen taklide de düşülse, bir modernleşme hareketi başlamıştır (Emil, 1997: 129). Tanzimat devrinde içtimai hayatımızda en çok değişmeye uğrayan, daha doğrusu Doğu ve Batı telâkkisinde zıtlıkların (ikilik/dilemma/düalite) en fazla görüldüğü müesseselerden biri de aile olmuştur. Kadın ve aile meselesi din ve ahlâk, kültür ve tahsil, yaşama tarzı gibi bahislerden uzak tutulmamıştır (Okay, 2017: 203).

Bu kültür ve medeniyet krizinin, Modern Türk edebiyatında, en iyi görüldüğü saha romandır. Tanzimat'tan sonra doğmuş olan Türk romanının başlıca temalarından biri bu ikilik problemidir. Batı edebiyatları ile temas, Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatını tamamen değiştirmiştir. Bu temas sonucunda Türk edebiyatına gazete, roman, hikâye, tiyatro, tenkit, deneme gibi edebiyat türleri, romantizmden itibaren bütün Batılı edebiyat cereyanları, yeni estetik görüşler, hayata, insana, cemiyete, tabiata, hakikate açık yeni temalar girmiştir. Modern Türk Edebiyatının hâkim temayülleri bu yeniliklerden doğmuştur (Emil, 1997: 145). Avrupa'da da bizde de bir asır evveline kadar eski edebiyatlar aynı düzende yürüye yürüye hem yeknesaklaşmış hem de yorulmuşlardır. Tazelik ihtiyacı, 19. asrın başlangıcında, çok büyük bir şiddetle tecelli edivermiştir. Yeni, daha iyi yeni, daima yeni... Bir muharrir, bir şair yeni oldukları kadar değerli sayılmaya başlanmıştır (Yahya Kemal, 2012: 45). Bu dönem Türk edebiyatının yeni tanışmış olduğu bir tür olan roman ferdin üzerinde döner ve roman değişikliğe en uygun edebî türdür. Esasında modern edebiyata şekil veren bilhassa romandır, yeni bir edebiyat arayışından yeni bir dil arayışına kadar her şey bu tür adnadır (Yılmaz, 1990: 33). Ve roman, cemiyetle birlikte değişip gelişir (Perin, 1946: 101-102), ahvâl değiştikçe yeni hisler, yeni fikirler, yeni emeller ortaya çıkar.

Bütün bu gelişmelerin neticesinde Türk romanı, 1860 ilâ 1901 tarihleri arasında üç devir yaşamıştır. Bu devirler: Tanzimat, Ara Nesil ve Servet-i Fünûn Ede-

biyatı olarak isimlendirilir. İlk romanların belli başlı konuları arasında, aile ilişkileri, kadınlara bakış, İstanbul toplumunda Batılılaşma anlayışı ve ulaştığı boyutlar, özellikle üst sınıflardan gelme gençlerin Batılılaşması ve birey kavramı sayılabilir. (Finn, 1984: 13). Bütün bunlara yanlış batılılaşmanın sebep olduğu düalite de eklenir ve bu düalitenin yol açağı bocalama romanlarda ilim ve kitap sayesinde kimi zaman açılır ve roman kahramanlarının uyanışlar yaşadığı görülür.

Batı'ya uzanan Türk romancılığını edebî anlamda bir meslek olarak kabul eden ilk Türk edebiyatçısı Ahmed Midhat Efendi'dir (Dayanç, 2012: 81-95). Ahmed Midhat'ın Batı medeniyeti ile temasının ilk merhalesini kitaplar teşkil eder ve bu teması ömrü boyunca devam eder (Okay, 2017: 24). Roman türünün gelişmesi adına büyük emek sarf etmiş olan Ahmed Midhat Efendi; ailece görüştükleri Nigâr binti Osman (Bekiroğlu, 2007: 83-85), Fatma Aliye Hanım (Koç, 2012: 191-216), Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi gibi birçok yazarı da bu yolda teşvik ve takdir etmiştir.

Tanzimat devrinin ardından, Servet-i Fünûn edebiyatının teşekkülüne zemin hazırlayan bir Ara Nesil devrinin -1873/1878 ilâ 1896- varlığı söz konusudur (Kaplan, 2012: 25-27). Ara Nesil mensupları bir topluluk veya grup oluşturmamış, ortak bir dergi ve sanat anlayışı etrafında toplanmamışlardır. Ancak ortaya koydukları eser ve sanat anlayışı itibariyle Tanzimat devri ile Servet-i Fünûn devri arasında bir köprü görevi görmüşlerdir (Korkmaz ve Gariper, 2007: 109). Başka bir ifadeyle bu sanatçılar, kendilerinden öncekileri aşamayıp kendilerinden sonrakilerin gölgesinde kalmış ve edebiyat tarihi içerisinde iki dönemi birbirine bağlayan bir devam nesli olarak konumlandırılmışlardır (Alan, 2021: 61-90). Ara nesil devrinde, duyuş tarzı ve üslûp açasından edebiyatın çehresini değiştirecek faaliyetler olmuştur. Devrin roman yazarları arasında yazı hayatına Ahmed Midhat Efendi'nin teşviikiyle başlayan Hüseyin Rahmi Gürpınar dikkat çeker.

Servet-i Fünûn, 1896-1901 arasında, beş altı yıl gibi kısa fakat yoğun bir dönemin adı olmuştur. Teknik ve üslûp bakımından aşırı hassasiyet eğilimleri gösteren bu grup, öncekilere göre daha zengin bir kadroyla edebiyat tarihine girmiştir (Okay, 2013: 57). Servet-i Fünûn devrinde roman olgunlaşmıştır, romanda teknik kuvvetlenmiştir, konu dışı bilgiler verilerek eserin akışı kesilmemiştir, tasvirler amaca uygun şekilde yapılmış ve daha çok şahusların karakterini vermede bir araç olarak kullanılmıştır. Bu devrin temsilcisi romanda Hâlid Ziya Uşaklığil'dir. Devrin önde gelen ismi Hâlid Ziya Uşaklığil, Hikâye (Tanzimat devrinden itibaren hikâye ve roman kavramı aynı anlamda kullanılır.) isimli eserinde romana dair şunları söyler:

İnsan kalbinin en seçkin duyguları, insanlığın en önemli halleri hikâyelerde/romanlarda inceleme terazisinden geçiriliyor. Hikâyeler/romanlar öyle bir insan hayatının aynası olarak görülüyor ki psikoloji ilminin sorunlarından en önemlilerine araştırma konusu oluyor. Ortaya gerçek insanlar, birer kalbi

olan adamlar çıkartıyor, yaşatıyor, insanoğlunun durumunu her haliyle, her Şekilde anlatıyor (Uşaklıgil, 1998: 21).

İşte, insan psikolojisinin en ince ayrıntısına kadar anlatılmasına mősait olan roman türü, kitapların ve dolayısıyla ilmin sağladığı; akılda, zihinde ve kalpte yaşanan uyanışların anlatımına da bir çatı olmuştur. Bu çalışmada, söz konusu devir olan 1860 ilâ 1901 (Enginün, 2012: 164-381) yılları arasında yazı faaliyetine devam eden Türk Edebiyatı'nın üç devrinin üç yazarı Ahmed Midhat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hâlid Ziya Uşaklıgil'in romanları *Paris'te Bir Türk*, *İffet* ve *Kırık Hayatlar*'da kitap ve uyanış kavramının yansımaları incelenmiştir.

1. Ahmed Midhat Efendi'nin Paris'te Bir Türk Romanında Kitap ve Uyanışlar

Ahmed Midhat Efendi gibi aydınlar umumiyetle Batı medeniyetini üç vasıta ile tanımuşlardır. Bunlar kitaplarda okunan Avrupa, gezginlerin, azınlıkların ve Batı'ya özenen Türklerin İstanbul'da, bilhassa Beyoğlu'nda yaşadıkları Avrupa, bir de seyahat, tahsil gibi vesilelerle bizzat görölüp tanınan Avrupa (Okay, 2017: 42). *Paris'te Bir Türk*, (Ahmed Midhat Efendi, 2019) isimli roman Osmanlı aydınlarının Avrupa'yı bilhassa kitaplar yoluyla tanınmasına örnek teşkil etmektedir. Bu roman, Müellif Nasuh'un Paris Kütüphane-i İmparatorîsi'ni görmeyi amaç edinmesiyle bulunmuş olduğu Paris'te münasebet kurduğu Frenkler ile ilmî sohbetler ve sergüzeştini içermektedir.

Nasuh, hayatını kitaplarla örmüş kültürlü ve bu noktada örnek bir şahsiyettir. Nasuh'un ilmî birikimi ve yüksek karakteri çevresinde bulunan kişileri etkiler ve bilhassa kitaplar vasıtasıyla edindiği birikim, çevresinde bulunan kişilerin uyanış yaşamalarına vesile olur, bu uyanışlar; "göz açmak; müteyakkız (dikkatli) ve bîdar (uyanık) olmak; hâb (uyku) gafletinden kurtulup, mütenebbih olmak (ibret almak); rüşd ve hidayete nâil olmak (doğruyu bulmak/bilmek); ilm ve hüner öğrenip zulmet (karanlık) cehaletinden kurtulmak" şekliyle romanda belirlemektedir.

Tüm bu uyanışlara ve insanlara fayda sağlayarak kişilerin hayatlarının dönemelerini belirleyen Nasuh'un karakterinin şekillenmesinde; Nasuh'un pederinden aldığı eğitim, kendi tecrübesi, kitaplardan sağladığı bilgi etkendir. Nasuh'un sanat seçme arayışı ve nihayetinde müellif oluş süreci, aslında bir yönüyle Ahmed Midhat Efendi'nin bu yoldaki çabası ve müellif olma yolundaki serüvenidir, aynı zamanda Nasuh'un romana dair söylemi, Ahmed Midhat'ın yaşadığı devirle de benzerlik göstermektedir.

Ahmed Midhat Efendi'nin kitap, kütüphane ve matbaa ile olan yolculuğu çok manidar ve Türk roman tarihi için oldukça mühimdir (Nemutlu, 2018). O, hayat tecrübesi ve kültürel birikim kazanmanın önemli bir basamağı olarak kitapları işaret eder. Başkalarının hayat öykülerinden yapılabilecek çıkarımlar, kişinin hata yapmasını da önleyecektir. Bu amaçla romanlarındaki örnek kahramanların kü-

tùphanelere sahip olmasına dikkat etmiştir. Evlerin bir bölümünün kütùphane biçiminde düzenlenmesi ve özellikle Avrupa'daki örnek kütùphaneler romanlarda en sık karşılaşılan kullanımlarıdır (Yeşilyurt, 2014: 254; Çonoğlu, 2015: 183). Ođlu tarafından Ahmed Midhat'ın kitap ile münasebeti şu şekilde anlatılır:

Ahmet Midhat'ın bizzat kendisi kitap ve matbaa faaliyeti için, besmeleyi çekiyor, işe başlıyor. Fakat nasıl? Önce bir litograf taşı alıyor, bir silindir buluyor ve yazdığı eserleri taşbasmasıyla Kabataş'taki evinde tabediyor. Zaman geçtikçe Midhat Efendi, kullanılmış bir matbaa makinesi alıyor. Birkaç kasa eski hurufat buluyor, kendi diziyor, kendi bağlıyor, makine altına koyuyor, bu suretle evi içinde matbaacılığa bilfiil başlıyor. Uzun seneler sonra bu sanatı tekâmül ettiriyor. En nihayet Tercüman-ı Hakikat Matbaasını tesis ediyor ve burada tam yarım asır matbaacılık yapıyor (Yazgıç, 2020: 296-297).

Paris'te Bir Türk romanının kahramanı Nasuh da müellif olma yolunda çok büyük çabalar sarf eden, ulemeden bir adamın sulbünden gelmektedir. Nasuh, validesini iki yaşında iken kaybetmiştir. Nasuh'un babası ise; hükemâ-yı İslâm'ın âsâr-ı hikemiyyesini hıfzetmiş, edebiyat-ı İraniyye'ye vâkıf, her şeye meraklı, ilmî sohbetlerde bulunduğu oryantalist dostları -Doktor Hell- olan, tek evlâdını bizzat yetiştirip oğlunun farklı ortamlarda bulunmasını sağlayıp, otuz iki sanatı dolaştıran ve böylece Nasuh'un kendini bulmasını sağlayan bir babadır. Nasuh, babasından aldığı eğitim, edindiği tecrübeler, kitaplardan hıfzettirdiği bilgiler, sanat seçme arayışı ile nihâyetinde müellif olmuştur:

Bu mütâlaa üzerine hiçbir sanata, hiçbir memuriyete girmemeye karar verdim. Ondan sonra artık keşkülü elinde vukûf ve malûmat dilencisi gibi kapı kapı dolaşmaya başladım. Artık medrese kapısı dedim açtım, manastır kapısı dedim açtım, tekke kapısı dedim açtım. Kim ne bilir ise ondan tederrüse başladım. Ama vukûf ve malûmâtı yalnız yukarıda saydığım mukaddes kapılardan dilendim zannetmeyiniz. Bin vesileler, bin hizmetler bularak Avrupalı ailyalara sokulurdum. En büyük vesilem Fransızca tedris etmek sûreti olmak üzere Osmanlı ailyalarına dahi intisâp ederdim. Bende ne kadar Çemsay Hanımlar ne kadar Şemayil Beyler vardır ki her birinin hikâyesi insanı hayran eder. İstanbul'da ise artık ikmâl-ı tahsile imkân kalmadı. Ben her çiçeğin balını almış bitirmiştim. Binaenaleyh gönlümde Avrupa havaları esmeye başladı. Bütün gün Avrupa bilâd-ı meşhûresi ahvâlini mübeyyin kitaplar okurdum. Bütün gece dahi hülyâmda, rüyâmda Avrupa'yı seyâhat ederdim (Ahmed Midhat Efendi, 2019: 132-133).

Yukarıda zikredilen şekilde, İstanbul'da artık tahsilini tamamladığını düşünen Nasuh, eğitimine Avrupa'da devam etmek arzusunu duyar ve Fransa'daki masraflarının karşılanması şartını öne sürerek, bir gazeteci ile mukavele eder ve böylece, İstanbul'dan Paris'e kadar olan izlenimlerini mektup şeklinde yazıp İstanbul'a göndermeyi kabul eder ve üzerine aldığı bu işi hakkıyla da yapar. Nasuh'un

Paris'e gelmesindeki esas gaye ise, Paris Kùtùphâne-i İmparatorîsi'dir (Ahmed Midhat, 2019: 188). Paris'e gidersem müracaat edeyim diye en muazzam âsâr-ı ilmiyye, hikemiyye, sînâiyye ve edebiyye isimlerini Paris'e gelmeden not eder. "Fransa'da üçüncü Napolyon'un hükûmet-i imparatorîyesi henüz mevcut olduğu bir zamanlaydı ki Dersaadet Limanı'ndan Marsilya'ya müteveccihen hareket eden Messagerie Impériale nam Fransız kumpanyası vapurunun ikinci mevki epeyce kalabalıktı" (Ahmed Midhat, 2019: 13), cümlesiyle başlayan roman, Nasuh'un bakış açısıyla, vapur içi tasviri ve farklı milletten olan bireylerin tanıtılması ve bu şahıslarla yapılan sohbetler ile işlevsellik kazanır. (Monsieur) Nasuh Efendi, Madame (Mademoiselle) Cartrisse, Madam de Trouville, Herr Kaliksberg, Mister James, Gardiyanski, Gabrielle, Zekâ Bey, Sena Bey, Remzi Efendi; Catherine'in gemi esnasındaki sohbetleri vapurun Marsilya'ya yanaşmasıyla neticelenir.

Diğer milletlere mensup kişilerle -bilhassa Fransız- Nasuh'un münasebeti Marsilya ve Paris'te de devam eder. Nasuh'un Marsilya Şimendiferi'nde tanıştığı şahıslardan biri de Madam Mapercine'dir ve bu kişilere Paris'te yenileri eklenir, bu bireyler: Poliny, Madame Garnold, Rahibe (Hemşire) Anne, Âşık Mister (Alexandre Rose en coeur), Monsieur Simon, André, Jean, Philippe, Virginie'dir. Münasebet kurduğu insanlar üzerinde, Nasuh'un yüksek karakteri ve ilmî birikimi etkili olur ve iletişimde bulunduğu kişilerin de az çok kitapla iştigal eden bireyler olması hasebiyle, kısa zamanda, farklı boyutlarda, kişilerin uyanış yaşamasına ve aydınlanmasına vesile olur ve böylece kişiler yanlış ile doğruyu ayırt edebilecek hale gelirler. Nitekim yanlış ile doğrunun buluşmasında hakikate varmak uyanıştır. Gemi yolculuğu esnasında; Nasuh Efendi, Cartrisse ve Gardiyanski arasında gerçekleşen ilk sohbet, kitaplar, edebiyat ve şairlere dairdir; bu üç kişi de edebiyat kültürüne hâizdir; Fransız edebiyatı, İran edebiyatı, Türk edebiyatı, Arap edebiyatı bahsi açılır; Racine, Alfred de Musset, Voltaire, Corneille, Jean Jacques Rousseau, Molière ve Victor Hugo'dan söz edilir; Nasuh'un Türk olmasına rağmen, Şark ve Garp edebiyatı hususundaki kültürü Cartrisse'i hayretler içinde bırakır: "Şark ve Garbın edebiyatı kaybolda zihninden çıkarıp yeniden ortaya koyacak kadar." (Ahmed Midhat, 2019: 32) ve böylece Cartrisse'in fikir dünyasında Türk Müslüman halkına dair bir uyanış gerçekleşir, bu uyanış; Müslüman Türklerin ilmî mevzularda söz sahibi olduğu gerçeğini kabulle gerçekleşmiştir:

Nasuh: Türk ve Arap edebiyatına merak etmediniz mi Madame?

Cartrisse: Hayır! Biraz da onlar ile meşgul oldum ise de Farişî kadar kolay gelmedi. Zira tercümelemler hem az hem yanlış ve bir de lisânlar hadd-i zâtında pek güç. Siz merak ettiniz mi mösyö?

Nasuh: Türk olduğum haysiyetle elbet merak edeceğim.

Cartrisse: Vay! Siz Türk müsünüz?

Nasuh: Türk olmadığım neden maznun?

Cartrisse: Vallahi siz Fransız edebiyatından bahsederken ben sizin Türk olduğunuza asla ihtimal veremedim.

Nasuh: Acayip!

Gardiyanski: O! Şimdi Türklerde pekâlâ Fransızca bilenler vardır.

Nasuh Efendi, Farisîden, Arabîden, Türkîden bir hayli müntehabâtı kemâl-i mehâretle Fransızcaya tercüme ederek sûret-i tercümesini Cartrisse'e beğendirdikten mâadâ Voltaire ve Corneille'i Jean Jacques Rousseau ve Molière ve Viktor Hugo gibi Fransız şuarâsı âsârından âsâr-ı şarkıyyeye mukabil ve mümasil ve muadil olanlarını da dermiyânla Şark ve Garp edebiyatının her ikisine vukûfu olduğunu fiilen ve maddeten ispat eyledi (Ahmed Midhat, 2019: 29-30).

Gemide dahi kitap okumalarına devam eden Nasuh, Cartrisse'e, İstanbul ve Müslüman Türkler hakkında edindiği yanlış bilgilerin kaynağını sorar, Cartrisse, bilgi kaynağının bir seyahatname olduğunu söyler; Nasuh ise bu tarz geçmiş seyahatnamelerde ve hatta yeni çıkan bazı kitaplarda, muharrirlerin tarafsız olmadığını ve yanlış bilgi verildiğini ifade eder. Nasuh, bu vesileyle diğer milletlerin vukufundaki yanlış bilgileri düzeltmeye ve hatta doğru bilgileri kanıtlamaya gayret eder ve bunda başarılı da olur. Böylelikle, kaynağa dayalı aktarım yapmanın öneminin farkına varılmış; beşer zihninin mamûlü olan kitapların, eksik ya da yanlış bilgi içerebileceği gerçeği görülmüş; bazı muharrirlerin kendi menfaatleri doğrultusunda, insan zihnini doğrulara zıt yönde manipüle edebileceği fark edilmiş ve bu hususlarda cehalet giderilmiş ve zihinlerde uyanıklar gerçekleşmiştir:

Kaliksberg: Size İstanbul hakkında ilk fikrinizi kim verdi?

Cartrisse: Acayip! İnsana kim ilk fikri verir? Şundan bundan aldığı mâlûmat üzerine fikir dahi kendiliğiyle hâsıl olur.

Nasuh: Madame, Herr Kaliksberg size soru etmek istedi ki İstanbul hakkında almış olduğunuz ilk malûmâtı bir kitaptan ve seyâhatnâmeden mi aldınız? Yoksa birisi o malûmâtı size şifâhen mi verdi?

Cartrisse: Evet! Aldığım malûmât-ı musavver, bir İstanbul Seyâhatnâmesinden alınmıştır. Hatta 'Parmakkapı' diye bir yerin resmini yapıp orada ağaçlara ve dükkân saçaklarına yirmi kadar da adam asmıştı.

Nasuh: O seyâhatnâme hangi tarihte yazılmıştı. Hatırınızda mıdır?

Cartrisse: Kırım Muhârebesi esnasında yazılmış olduğu için hatırımda kalmıştır.

Nasuh: Öyle ise size bu kadarlık ters ve yanlış malûmât vermiş olmasına taaccüp etmeyiniz efendim. Zira bugün yazılan şeylerde bile bu kadar garâbet vardır.

Nasuh: Hele şurasını dinleyiniz. (Okur) Türkler o kadar barbardırlar ki, Ayasofya Camii'nin eski kapılarını hâlâ üzerinde Nasraniyet alâimi olduğu hâlde

ibka ederek her zaman ibadethâneye girdikçe alâim-i mezkûreye nazar-ı hakaretle bakarlar.

Cartrisse: Elverir Monsieur Nasuh! Demek oluyor ki muharrir efendinin efkârına göre Türkler Ayasofya mabedini yerle yeksan etmiş olsaydılar o zaman medenî addolunacaklardı. İşte bizim Avrupalıların Türkiye'yi lâıyıkıyla tanıyamamaları bu zevzek muharrirlerin bu gibi hezeyannâmeleri seyyiesidir. Monsieur Nasuh doğrusu ya hak kazandı.

Gardiyanski: Ya herifler ne yapsınlar efendim? Bu gibi uydurma şeyler ile erbâb-ı mütâlaadan beş on para dolandırmazlar ise ne ile yaşasınlar? (Ahmed Midhat, 2019: 41-44).

Marsilya'da Nasuh'a refakat eden Gardiyanski soyuna dair bilgi verip, Fransa'ya geliş sebebini anlatır; Nasuh da ona mukabele edip, kendi soyundan ve Fransa'ya geliş amacından bahsederek, kendi hayat hikâyesini romana, Gardiyanski'nin hayat hikâyesini de tarihe benzetir (Ahmed Midhat, 2019: 127). Nasuh'un kendi zihin dünyasında, hayatın aslında romanlara benzediği fikri belirmesi bir uyanıştır ve Nasuh, yaşadığı ruhî tecrübelerle de hayatın aslında bir kitap olduğunun farkına varır ve bu konuda ulaştığı idrak uyanışına vesiledir.

Bir sohbet esnasında, Rahibe Anne ve de la Chaisne anne ve babanın yaptıklarından evladın da sorumlu olacağını belirtirler fakat Nasuh, anne-baba ve evlat haklarından bahsederek, babanın ve validenin günahlarından evladın sorumlu olmayacağını belirtir. Nasuh böylece İslamiyet ve Hristiyanlığı kıyas eder ve delil olması açısından Kur'ân-ı Kerîm'den hükümler (2019: 413) aktarır ve böylece sohbetinde bulunduğu kişiler herkesin kendinden mesul olduğunu anlar ve bu noktada zihin ve bilme düzleminde bir uyanış yaşanır:

Nasuh: Vakıa mukaddes İncillerde evlât, pederin ve validenin günahlarından mes'ul olacağı yazılmış ise de ben Hristiyan değilim Madam Müslümanım! Benim kabul eylediğim kitapta hiçbir nefsin, nefsi-âhir için mes'ul olmayacağı yazılmıştır. Hakikat dahi bundan ibarettir zannederim. Binaenaleyh gerek sizin ve gerek Catherine'in valideniz veya pederiniz bir hata etmişler ise ben ondan dolayı sizi ta'yibe asla mahal bulmam (Ahmed Midhat, 2019: 200).

Nasuh, sohbet esnasında, İslâm dininin nakil dini olduğundan, akıl ile olan ilişkisinden de bahseder. Hemşire Anne, çok okumuş, okuduğunu çok dikkatle incelemiş, okudukları üzerine etraflıca düşünen ve araştıran bir hanımdır, dolayısıyla Hristiyanlıkta akla uymayan unsurların olduğu hususu, Nasuh vasıtasıyla Anne'ye tebliğ edildiğinde, Anne, edinmiş olduğu kitabî bilgilerin ışığında bu hususu makul karşılamış hatta doğru olarak kabul etmiştir, böylelikle, düşünme ve inceleme ile geçirdiği hayatının semeresini alan Anne, henüz Müslüman olmasa da doğru yolu anlamak ve araştırmak yönünde dikkat kesilip uyanmış ve doğrunun farkına varmıştır:

Hemşire Anne, bir hayli vakti bu mülâhazada geçirdi. Hiç şüphe edilemez ki bu mülâhazada dîn-i nasara aleyhine yine Hristiyan erbâb-ı kaleminin ve ihtimal ki bazı hakîm papazların yazmış oldukları eserlerde irae ve tayin edilen ve her biri bir mecnunun zincirine kazık kakılabilmeye müstaid olan nokta-i itirazları birer birer zihninden geçirdi. Hem geçirdi hem de hangisine baktı ise ümit-vâr olabilecek bir cihetini bulamadı (Ahmed Midhat, 2019: 297).

Yine bir toplanma esnasında Nasuh, çevresindekilere Kur'ân-ı Kerîm'den misal vererek, İslâm'ın pozitivizm ve realizm ile münasebetine değinip, hayattan somut örnekler vererek fikirleri sabit kılar ve böylece Avrupalı sohbet ehli, kendi medeniyetinin sadece hayâl ve idealizmin peşinde koştuğunun farkına varır ve esas olanın "gerçek" olduğunu idrak eder dolayısıyla İslâm'ın hakikatlı yüzü karşısında aydınlanan zihinler yukarıda zikredilen hususlarla ilgili olarak uyanışa geçer: "Yaşasın hikmet-i hukuk! Yaşasın hürriyet-i İslâmiyye! Her hükmü pozitivizme (müsbet-i kat'iyye), her fıkrası réalisme (hakikiyye) mezhep-i hikmetleri üzerine kurulmuş! Biz Avrupalılar ise idéalisme (hayalî) mezhebi içinde dolaşıp ne ucunu bulabilmekteyiz, ne de ortasını!" (Ahmed Midhat, 2019: 182)

Nasuh, Paris'te bulunduğu süreçte, birçok kişinin yaşamında izler bırakır hatta izden daha ziyade kişilerin yaşamlarının belirleyicisi dahi olur, bunlardan biri de genç kız Poliny'dir. Poliny, Nasuh ile bulunduğu münasebet neticesinde ona minnettar kalır ve Nasuh'a karşı hayranlık duyar, bu hayranlık daha sonra aşka dönüşür ve Poliny, Nasuh'un da kendisini aynı duygularla sevdiğini zanneder, Poliny'nin hislerinin boyutundan habersiz olan Nasuh, genç ressam Simon Angot'un Poliny'yi mutlu edeceğini düşünür ve evlenmelerine aracı olmak ister, Nasuh'un bu isteği ve çabası üzerine Poliny Simon'u sevmeye başlar lâkin Nasuh'un kendi aşkını bile bile başkasına sunmasına çok kederlenir ve zaten dünyada umduğunu bulamayan Poliny, Simon'a bütün hislerini içeren bir mektup yazar ve Iéna Köprüsü'nden Seine Nehri'ne atlar. Hayatının Poliny ile anlam bulduğunu düşünen Simon, Poliny'nin vefatını öğrenir öğrenmez aşkının peşinden gitmek ister ve Poliny'nin mektubuna bir zeyl yazıp Nasuh'a gönderir ve o da Iéna Köprüsü'nden Seine Nehri'ne atlar.

Nasuh, bu gençlerin mektuplarını alıp okuyunca ilk kez Paris'e geldiğine hayıflanır ve kendini sorgulamaya başlar, uzunca bir süre düşünür ve nihayetinde gerçek bir dost olarak gördüğü Virginie'nin hanesine gelir. Virginie'nin annesi ve babası vefat etmiş olup, biri erkek biri kız olmak üzere iki kardeşiyle fakir bir hayat sürer, geçim mücadelesi için de bir lokantada sandıkçılık yapar. Virginie, inançlı, kanaatkâr, akıllı, iffetli, zarafet sahibi, kültürlü bir genç kız olduğundan, Nasuh, Virginie'yi ilk tanıdığı vakitlerde oldukça beğenmiş ve ona yaklaşmak, duygularını açmak istemiştir lâkin Virginie fakir olduğu için, maddiyat nedeniyle karşılık verdiği düşünülür zannıyla Nasuh'a rıza göstermemiştir. Nasuh'u hanelerinde gören Virginie ve kardeşleri çok sevinir lâkin Nasuh'un kendilerine olan muamelesi bu

sefer çok farklıdır, Nasuh'un gözleri kan çanağı, oldukça yorgun ve kederlidir, Virginie ne olduğunu anlamak ister; fakat Nasuh'un konuşacak takati olmadığından sabahı beklemeyi yeğ tutar ve sabah olunca Nasuh, Poliny ve Simon'un mektubunu Virginie'e okutur. Nasuh, Poliny ve Simon'un ölümünden kendini sorumlu tutar ve kendini bir cani gibi görüp hayatının bir anlamı kalmadığını düşünür ve tüm servetini Virginie'e bağışladığını söyler. Bu sözlerin altındaki gizli manayı çözen Virginie, Nasuh'un kendine zarar vereceğini düşünür ve Nasuh'un umutsuzluğunu bertaraf edip, ona yeni bir nefes olmak ister, daha evvel yanlış anlaşılacak kaygısıyla Nasuh'un aşkına hayır diyen Virginie, Nasuh ile evlenmek şartıyla servetini kabul eder, böylelikle Nasuh'un kendi nefesine zarar verme olasılığının önüne geçmiş olur.

Nasuh, Paris'te daha fazla duramayacağını, kendi yurdu olan İstanbul'a avdet etmek isteğini söyler, Virginie de Nasuh'la gitmeyi talep eder lâkin Nasuh, Virginie'nin kendisiyle gelebilmesi için Müslüman olması gerektiğini söyler, aslında Nasuh, şer'i olarak Müslüman bir kocanın hanımının dinini dahi muhafazaya mecbur olduğunu bilir lâkin karısının kendisi ile aynı kutsallara inanmasını arzu eder: "Nasuh: Ayrı ayrı iki dine tabi olanlar ne kadar olsa birbirinin ecnebi olurlar. Ben isterim ki, bence mukaddes olan sence de mukaddes olsun..." (Ahmed Midhat, 2019: 597).

Virginie ise, İslâm'ın güzelliğini Nasuh'un hâl ve hareketinde zaten çoktandır görmüş olduğundan ve İslâm'ın bazı düstûrlarına hayran kaldığından, kendi içinde büyük bir uyanış yaşar ve Nasuh'a Müslüman olmak istediğini söyler ve böylece rahmetin güzelliklerini gören Virginie Nasuh'a karşı minnettarlık duyar.

Virginie'nin ruhunda yaşamış olduğu uyanış ve nihayetinde Müslümanlığı kabul etmesiyle Nasuh ile ayrılığa düşmüş olduğu konular ortadan kalkar ve aralarında fikrî ve yaşayış ayrılığı birliğe tahavvül eder. Kitap olarak Kur'an-ı Kerim'de bu durum Nahl Sûresi 64. ayetle sabit kılınmıştır.¹ Böylece Nasuh, Virginie'yi aydınlatmış ve kitap olarak Kur'an'ın rehberlik yönünü kullanmış ve Müslüman olan Virginie Kur'an'ın vadettiği rahmete kavuşmuştur. Nasuh, Müslümanlık için gerekli cümleleri Virginie'e aktarır, Virginie ise bu cümleleri tekrarlar ve Virginie Müslüman olma şerefine nail olur: "Virginie: Benim için terbiye-i İslâmiyye'nin senden büyük numûnesi olamaz. Sende her ne gördüm ise cümlesi müstahsendir. Cümlesini kabul eyledim." (Ahmed Midhat, 2019: 598).

Nasuh: Pekâlâ! Şu sözleri tekrar etmelisin...

Virginie: Ben inandım ki Allah'tan başka Allah yoktur. Allah'ın meleklerine ve bilcümle kitaplarına ve bu dünyadan sonra âhirete, kaza ve kadere yani

¹ İlgili ayet mealen şöyledir: "Sana kitabı, özellikle ayrılığa düşükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik."

hayır ve şerrin Cenâb-ı Hak'tan geldiğine ve ba'de'l-vefât âhirette dirileceğimize ve Muhammed'in (s.a.v), Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna iman ettim. Bu sözleri hem dilim ile ikrâr ve hem de kalbim ile tasdîk ederim.

Nasuh: İşte bu kadar. Bu sûretle Müslüman oldun. Seni Müslümanlığınla tebrik ederim (Ahmed Midhat, 2019: 598-599).

Virginie, kardeşlerini de Müslüman yapmak ister lâkin Nasuh İslam'da herkesin kendi özgür iradesiyle dinini seçmesi gerektiği düstûrunu Virginie'ye anlatır ve Nasuh, Virginie'nin kardeşlerinin kendi vatanlarında -Fransa- kalmaları gerektiğini, baliğ olduklarında dinlerini kendilerinin seçmesi gerektiğini söyler: "Müslümanlık ba'de'r-rüşd hüsn-i kabul ve irâde-i zâtîyye ile olur." der. (Ahmed Midhat, 2019: 599). Kardeşlerine dair Nasuh'un bu düşüncelerini makul bulan Virginie, kendi vatanları olan Fransa'da, erkek kardeşini eytemhaneye, kız kardeşini islahhaneye yerleştirir ve Nasuh, bu iki çocuğun bakım ve eğitim masraflarını karşılar.

Nasuh Paris'te uyanışlar yaşar, uyanışlara vesile olur, hayırlar işler. Nihayetinde Nasuh, Virginie'yi de yanına alarak İstanbul yoluna revan olur, Fransa'nın hazanından kurtulup yurduna döndüğünde ise, vatanını memnuniyet ve şükranla karşılar. Paris'te Bir Türk romanında kitapların vesilesiyle kişiler; zihnen, aklen, kalben ve ruhen uyanışlar yaşayıp aydınlanır.

2. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet* Romanında Kitap ve Uyanışlar

İffet, kısmen bir "ben" romanı özelliği gösterir. Ancak, bütünüyle merkezî kahramanı İffet'in şahsı ve "hayat macerası" etrafında dönen eser; fakir, kimsesiz, zavallı, çaresiz insanların düştükleri ve her zaman düşebilecekleri son derece kötü durumları, objektif tasvirlerle sergileyen, halkın himâye ve yardım duygusunun gittikçe zayıflamaya başladığı iddiası ile yola çıkan, "realist" ölçüler içerisinde bir "tez" romandır.

Romanın aslî kahramanı olan İffet; ismi gibi saflığın, temizliğin, namusun tim-solidir. Yazar ve Doktor N, İffet'in annesini muayene için evlerine giderler. Yazar, merdiven başında İffet'i ilk kez görür. Kapıyı açan İffet'in, nazik bir kadın sesiyle 'buyurunuz' demesi kibar ve asil ruhunun bir özelliğini gösterir. İffet, Türkçeyi Fransızca'yı, Arapça ve Farsçayı çok güzel öğrenmiş, Victor Hugo'yu, Musset'yi, Lamartine'i tetebbu etmiştir. Bu bakımdan İffet; mizacı, hayat görüşü ve davranışlarıyla "kültürlü-intellectual" bir tip olarak karşımıza çıkar. Yaratılışı yönünden "contemplatif" bir tip olan İffet, her türlü güzelliğe hayran ve nakış, dikiş, dantelâ işlemekten hoşlanan hassas bir ruha sahiptir.

Önce, maddî ve manevî durumlarının yerinde olması, sonra da şartların değişmesiyle düştükleri sefalet, İffet'in ve ailesinin dramını hazırlamıştır (Göçgün, 1987: 27; 31-32). Doktor N ve Yazar Hüseyin, İffet'in annesini tedavi etmek için aileyi ziyaret ettikleri vakit İffet'in kardeşi Sabri ile aralarında ilim ve kitaba dair sohbet hâsıl olur:

Yazar Hüseyin: Ne dersleri alıyorsun?

Sabri: Arabî, Fârisî, Fransızca, tarih, coğrafya, kitabet, hesap hepsini okuyorum efendim.

Arabîden binâ-i merre ve binâ-i nev'e geldim. Gülîstan'dan 'Bâ-tâife-i bezirgân der keştî bûdem' hikâyesine kadar okuduk. Fransızca gramerin sentaks kısmında prepozisyon bahsini bitiriyoruz. Hemşirem grameri iyi öğrenmek için egzersiz kitabındaki tatbikattan başka büyük lektürden de ders veriyor. Bunun yirmi ikinci bâbına kadar lügati hep ezberledim. Muhtasar târîh-i umûmî ve coğrafya okuyoruz. Hemşiremin benim için yazdığı 'kitâbet-i fikriyye' kitabının birinci kısmı olan lisân-ı eşyâ'yı okuyoruz. Gelecek sene ikinci kısmı olan 'tasvîr-i tabîat'a çıkacağım. Sonra da târîh-i edebiyât-ı umûmiyye okuyacağız (Gürpınar, 2015: 73-74).

İffet, zamanının birçoğunu okumak ve tefekkür ile geçirir, Fransızca kitaplar dahi okur, her kitabı beğenmez, kendine uygun gördüğü ruha hitap eden kitapları tercih eder: "İffet: Bendeniz bu gibi hususâtta biraz müşkülpesendim. Gördüğüm her levhayı, okuduğum her kitabı beğenmem." (Gürpınar, 2015: 69).

İffet'in ilmî birikimi, Masalcı Emine'den dinlediği masal ve hikâyeler ile başlar, dinlediği masal ve hikâyelerden etkilenip ağlaması üzerine, babası Şakir Efendi, kızının hassas karakterini anlar ve kızına şefkat gösterir, Masalcı Emine'nin hikâyenin sonunda okuduğu manzume, İffet'in o küçükük dimağında yer eder, ruhuna dokunan manzumenin bilhassa son mısrası: 'Tahir'in etin satarlar' kızcağızın daha sonraki hayatının hem zemini hem dramı olacaktır:

Hiç aklımdan çıkmaz. Komşularımızdan sütçü kızı Emine Hanım isminde bir kadın vardı. Pek çok hikâye, masal bildiği için kendisine Masalcı Emine de derler. Emine Hanım harekeli eski hikâye kitaplarını okuyacak kadar da âşinâ-yı kırâat idi. Âşık Garîb, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin hikâyeleri bütün hatmedildi. Emine Hanım bunların metinlerini gayet tatlı okur, beyitler geldiği zaman bunları hüzzamdan pek muharrik bir makamla tegannî eylerdi. Bir gece bizim evde Tahir ile Zühre hikâyesi okunuyordu. Emine Hanım o feci hikâyenin sonlarına doğru evlenen:

Hey tatarlar tatarlar
Birbirine ok atarlar
Çarşıda et tükenmiş
Tahir'in etin satarlar

Manzumesini o muharrik bestesiyle okuduğu zaman, ah bu yanık beyitler beni o kadar müteessir etti, o kadar ağladım ki..." (Gürpınar, 2015: 134, 135).

İffet, ilk derslerini -kırâet-i Türkiyye- babasından alır daha sonra Beyoğlu'nda bir Frenk mektebine verilir, Arabî, Fârisî Fransızca dersler alır ve Türk üdebasının tetebbu-ı âşâr'ını okur, pansiyonda kalırken, Mektep müdiresi Madam Şerner talebenin aşıkane romanlar, şiirler okumasını şiddetle meneder lâkin İffet, arkadaşı

Antuanet ile Musset'den, Lamartine'den Hugo'dan kitapları yastıklarının altına saklayarak gizli gizli okur:

Mektep müdiresi Madam Şerner talebenin aşıkane romanlar, şiirler okumasını şiddetle men eylemişti. Biz Antuanet ile bu memnûniyet hilâfına olarak o gibi müheyyic-i sevdâ âsâr-ı aşk-perverâneyi dolabımızda sâir tarafımızda gizleyecek bir köşe bucak bulurduk. Her gece yastığımızın altında Musset'den, Lamartine'den Hugo'dan istinsah olunmuş birkaç sahife bulunurdu (Gürpınar, 2015: 138, 139).

İffet'in dramı, babası Şakir Efendi'nin vefatı ve sonrasında ailenin fakir kalmasıyla başlar ve İffet'in nişanlısı Latif'in, edebiyat diploması alma hayâlini gerçekleştirmek için, babasından kalan araziyi elden çıkarmak gayesiyle İzmir'e gitmesiyle şiddet kazanır. Romanda, Latif ile İffet'in aşkı Paul ile Virginie'ye benzetilir, ikisi de fakir gençlerdir, hatta Latif, yüz görümlüğü olarak İffet'e iki perdelik manzum bir tiyatro yazacaktır, birbirlerine gönüllerinden başka verecek bir şeyleri yoktur:

Paul ile Virginie gibi İffet'le bir arada büyümüşler. Birbirini çocuk iken sevmişler.

Latif: İffet de fakir ben de. İzdivacımızda yekdiğerimize gönümüzden başka takdim edecek bir şeyimiz yok. Kendisine yüz görümlüğü olmak üzere iki perdelik manzum bir tiyatro yazacağım (Gürpınar, 2015: 78-79).

Latif'in İzmir'e gidişinden sonra Nermi Bey isimli bir erkek, gayrimeşru kadın Fettan Raziye aracılığıyla İffet'e musallat olur. Nermi Bey, namus mefhumundan bîhaberdir. Fettan Raziye, Nermi Bey için olan teklifine devam eder ve İffet'e: "Sen deveci ben hancıyken elbette seni bir gün bizim derbende düşürürüm, muhâfaza-i iffet için aşıktan ölmeyi hangi kitapta okudun? (Gürpınar, 2015: 169, 171) der ve Latif'in yalan vefat haberini verir ve çıkar gider, İffet, Raziye'nin içinde bulunduğu çirkin hayatını onun yüzünden okur:

Kadının vechinde sinniyle mütenasip düşmeyecek şûhâne bir tebessüm vardı. Kerrâtle badana üstüne badana sürülen kağşamış, pürtüklenmiş bir duvar gibi senelerle düzgün süngerine yalıtılmış olan o simadaki katmerlerin arasında ateşli bir hayât-ı sefihânenin bütün metâibi gizlenmiş, bütün fazâil-i nisvâniyyenin yine o süngerle o çehreden silinmiş olduğunu gördüm. Derhal anladım ki bu kadın evvelden mal iken hasbe's-sinn şimdi tellal olmuş (Gürpınar, 2015: 164)

İffet, nişanlısının yalan ölüm haberini aldığı vakit, kederin girdabında sarsıla sarsıla kitâb-ı bahtına ağlar:

Acaba Latif'in vefatı sahih mi? Kitâb-ı bahtımdan önüme açılan bu son kara sahifeyi tetkike artık hiç mecalim yok. Latif! Zifâfımız için tertip edeceğin piyesi tâli-i nâ-sâzımız bizden evvel mi oynadı? Bütün emellerimiz hicrân-ı müebbede mi tahavvül etti? (Gürpınar, 2015: 172-173).

Bir vakit, Eyüp kabristanı ziyaretinde bulunan Yazar Hüseyin, bir kabrin başında Latif'i görür ve sonra Sabri'yi ve annesini de fark eder, kabrin İffet'e ait olduğunu öğrendiğinde ise büyük bir şaşkınlık yaşar ve o âlim, nazik, iffetli genç kıza çok üzülür, yazarın bu üzüntüsünü gören İffet'in kederli annesi "roman olduk" der ve Latif'in koynuna bakarak İffet'in ruznâmesinden söz eder.

Neler çektik oğlum neler! Size anlatsam şu mezar taşları bile hâlimize ağlar. Latif, bir arazi meselesinin tesviyesi için İzmir'e gitti. Fakrımız son dereceyi buldu. Parasız idik. Latif gidince kimsesiz de kaldık. Kızıma bir çapkın musallat oldu. Kız burada kahrından döşeğe düştü. Sizi aradık, bulamadık. Belki yavruçuğumun hastalığına bir çare bulurdunuz. Ah İffet'im! Ah canpârem! Çığıra çığıra gitti. Biz bir roman olduk. Masal olduk oğlum. Kızım, teknil başına gelenleri günü gününe yazdı. O kâğıtlar -Latif'i göstererek- şimdi bunun koynunda duruyor (Gürpınar, 2015: 118).

Yazar Hüseyin, bir roman yazmak maksadıyla, İffet'in ruznâmesini okumak ister. Latif kalbinin üzerinde sakladığı ruznâmeyi yavaş yavaş çıkarır, güç de olsa yazarın ruznâmeyi okumasına müsaade eder. Nihayetinde, İffet'in hayatına dair roman yazılmasına razı olur çünkü Latif sevdiğinin en azından kitaplarda yaşamasını ister:

Yazar: Benim maksadım bunları yalnız okumaktan da ibaret değildir. Bir roman kaleme almak üzere birer birer istinsah edeceğim. Buna da müsaade eder misiniz?

Latif: Maa'l-memnûniye. Çünkü yazacağınız romanda İffet'i bir müddet daha yaşatmış olacaksınız (Gürpınar, 2015: 130).

Latif'in koynunda sakladığı rûznâme İffet'in hayatının kitabıdır: "Sergüzeşt-i hayâtımın hikâye-i merâreti..." der. İffet ruznâmesinde, kendi rakik sözleriyle ruhî uyanışını ve ardından ebedî uykusuna vuslatını anlatır, hikâyesinin bundan sonrası İffet'in hayat kitabı olan ruznâmesinden aktarılır:

Latif'in yokluğu ile ailesinin içinde bulunduğu sefalet daha da artmış olduğundan, İffet Nermi Bey'den gelen mektup ve parayı kabul eder ve nihayetinde Nermi Bey ile görüşmek için hazırlıklara başlar: "Aman Allahım! Kaşıma gözüme paha takdir etmek gibi bir fikr-i sakim bana nereden geliyor? İffet... İsmet... Namus gibi nisvâniyetin en güzide hasâili artık bana veda ediyordu. O andaki hâlim bir hâl-i ihtizâr idi. Fakat maddeten değil manen ölüyordum." (Gürpınar, 2015: 175, 178).

İffet, hazırlıklar için ilk iş olarak, Beyoğlu mağazalarını dolaşmaya çıkar; bir dikiş makinesi ve suva glase kumaştan krem rengi elbiselik, som ipekten düz beyaz bir çarşaflık ve açık menekşe rengi dantelalar alır... İffet, kumaşları kendi biçer, diker ve kararlaştırılan gün gelip çatar, giyinip süslenmek gayesiyle aynaya bakan İffet'in karşısında bir an Latif boylu boyunca belirir ve tiksinen gözlerle İffet'i şöyle bir süzer, o an İffet'i bir titreme alır ve Latif kitaptan konuşmaya başlar; Latif'in

kitaptan konuşması şu ana kadar İffet'in edindiği kitabî bilgilere bir sesleniş olmuştur ve İffet edindiği bilgilerin etkisiyle ve Latif'e olan aşkiyla bir anda aydınlanmış ve hatasından çabuk dõnmüřtür:

Nazar-ı mütâlaandan geçirdiğin bunca kütüb-i ciddiyye içinde hayatın her nevi tûfân-ı belâsına göğüs gerip nefislerini her gûnâ şevâib-i levsten muhafazaya muvaffak olan beşeriyetin büyük kahramanlarını okumadın mı? Onlardan gördüğün ders-i imtisâl bu mudur? Âgûş-i fuhş iffete penâh olur mu? Yoksa senin gibi iffet-i mel'ûneyi kabulden toprak ictinâb mi ediyor? (Gürpınar, 2015: 187).

İffet, Latif'in hayâliyle yaşadığı büyük uyanıştan sonra, pişmanlık içinde titreye titreye hastalanır, Nermi Bey ile buluşmak için diktiği ipekten kumaşlar İffet'i yakar ve bilhassa yanıp günahından temizlenmek için belli bir süre ipek kumaşı üzerine örter, yanıyorum diye feryada başlar; nedamet acısıyla harlanan İffet, üzerinden bu libasları atar ve kendi emeğiyle alıp diktiği pembe patiska elbiselerini giyince ferah bulur:

Latif görmüyor musun? Gönlüm seni göklere çıkardı. Aşkın beni dalâldan kurtardı. Gönlüm muhabbetine, ruhum duana muhtaçtır. ... Ufuklar reng-i hûnîne girdiği zaman beni, bu şehîde-i kaderi düşün. Ziyâret-i kabrime gel...

İffet: Valideciğim, üzerimdeki esvap vücudumu pek fena yakıyor. Bu kadar ceza yetişir. Rica ederim beni soyunuz. Hani ya el emeğimle aldığım pembe muhacir bezinden bir yeni entarim vardı. Bana onu giydiriniz (Gürpınar, 2015: 192-193).

İffet'i almaya gelen Fettan Raziye, hasta yatağında ateşler içinde yanan İffet'i görünce şaşkınlık içinde kıza ne olduğunu sorar, İffet ise gafletten kurtulduğunu, çirkefe bulaşmadan döndüğünü lâkin Fettan Raziye'nin ahlâksızlık (levs) içinde geçmiş hayatına rağmen hâlâ nedamet getirmediğini halbuki asıl tövbe istiğfara muhtaç olanın kendisi olduğunu Fettan Raziye'ye anlatır ve İffet, Raziye'yi affettiğini söyler. Bu nasihat içeren akil konuşmadan etkilenen Raziye, başta durumu idrak edememiş olsa da nihayetinde pişmanlık duyar ve yaşadığı uyanışla tövbe istiğfar eder, ağlar ağlar, ağlar... Böylece okuduğu kitaplardan edindiği birikimle hatasından çok çabuk dõnebilen İffet sayesinde Raziye de aydınlanır ve yaşadığı uyanışla kendine yeni bir hayat kurar:

Görüyorsunuz ya nedâmet beni ne hâle koydu! Siz bilmeye bilmeye kaderime muavin oldunuz. Ben sizi affediyorum. Ben henüz levs-i dünyâya sürünmemiş bir bâkir-i melekiet-şemîm, bir vücûd-i nazîfim. Fuhşun hevâ-yı müfsidi maddiyetime değil, maneviyetime biraz dokunmuştu. Sizse alûde-i habâis bir levs-i mücessemsiniz. Size nispetle melek addolunan bir kızın icrası tasavvur derecesinde kalan bir günahattan dolayı bu kadar şedîd nedâmetlere böyle cansûz cehennem ateşlerine düştüğünü görüyorsunuz da kalbinizde ufack bir eser-i nedâmet peyda olmuyor mu? Ciddi bir nedâmet-i samîmi bir tövbe sizi

şu saatte bütün maâsî-i mâziyyenizden halâs ve pâk eder (Gürpınar, 2015: 190-191).

İffet'in vefatından sonra Raziye'nin hayatında da kitaplar yer eder ve kitaplar alıp satarak Hicaz'a gider ve artık Hacı Raziye olarak sonraki yaşamını ibadet ve taat içinde geçirir:

Raziye, bütün emvalini satıp savarak bunlardan hâsıl olan mebalîğ ile birçok kitap almış, kesbinin mevrüdini değıştirmek üzere o kitapları tekrar satarak o paralar ile taleb-i mağfiredullah için Hicaz'a gitmiş... 'Fettan Raziye' lakâb-ı fitne-cûyanesini 'Hacı Raziye' Hanım namına bi't-tahvîl ehl-i takva bir kadın olmuş... Bütün ömrünü taata hasır etmiş... (Gürpınar, 2015: 196).

Roman içinde "roman olan bir hayatın anlatımı" şeklinde teşekkül eden İffet romanında, kitapların vesilesiyle bilhassa İffet; zihnen, aklen, kalben ve ruhen uyanışlar yaşayıp aydınlanır. İffet'in hayatında yaşamış olduğı uyanış, her ne kadar kabir ile neticelenmiş olsa da İffet'ten saçılan uyanış ışığı kendisinden sonra da aydınlatmaya devam eder, Raziye'nin uyanış yaşayarak hayatının tamamen değışmesi ve temiz bir hayatla yoluna devam etmesi bunu ispatlar.

3. Hâlid Ziya Uşaklıgil'in *Kırık Hayatlar* Romanında Kitap ve Uyanışlar

Kırık Hayatlar' da toplum hayatına ait çeşitli sahnelerle karşılaşırız. Burada yazar ev içinden ya da konak ve yalı hayatından dışa açılarak roman kahramanı Ömer Behiç'in gözünden çeşitli ailelerin ya da kırık hayatların dramını nispeten sade bir anlatımla ve objektif olarak gözler önüne serer. Ancak romanda görülen sosyal sahneler daha çok ahlaki çürümeyi anlatan sahnelerdir. Tanzimat'la başlayan medeniyet değışiminin getirdiğı bu değıerler bunalımı ve ahlaki bozukluklar, sonunda roman kahramanını da etkisi altına alır ve Ömer Behiç'in şahsî ve ailevî hayatını uçurumun eşiğine kadar getirir. Ömer Behiç, Halid Ziya'nın bütün eserlerinde karşımıza çıkan modern Osmanlı insan tipinin ideal bir örneğıdir; çalışma prensipleri ve kùltürü itibariyle Avrupalı, geleneklerine ve ailesine ait hususlarda ise Osmanlıdır (Huyugüzel, 2004: 46-47).

Romanda dikkate değıer en belirgin farklılık çevrenin aileyi etkilemesidir. Ömer Behiç, her gün doktor sıfatıyla şahidi olduğı aile dramlarının, çevresinden akan "kırık hayatlar'ın" ve türlü pisliklerin ortasında, "kırık olmayan," sağlam bir yuva kurmağı çalışır. Fakat ev, bir toplumun içindedir ve toplum bozulmuştur. Romanın başında karı-kocanın evlerinin penceresinden seyrettikleri Kâğıthane seyranından dönüş sahnesi son derece dikkate değıer ve bozulan toplumu, akan pisliğı sembolize ettiğı gibi, bu yuvanın ahengini bozacak kişileri de okuyucuya tanıtır. Bu pislik Avrupalıca yaşama arzusundan ileri gelir. Bu arzu, bir medeniyet değışmesi hadisesiyle ilgili olduğundan sosyal bir vakiyaya delâlet eder. Bilindiğı üzere Halit Ziya, bundan önceki romanlarında da medeniyet değışmesinin sebep

olduğu çeşitli buhranlara temas etmekle beraber, bunu ferdî veya ailevî bir problem olarak işlemiştir. Burada ise Ömer Behiç, bütün müspet vasıflarına rağmen, çevresinin tesiriyle bozulmuştur (Kerman, 2008: 110).

Kırık Hayatlar, Tabip Ömer Behiç'in Neyyir ile olan gayrimeşru münasebetinden sonra, hanımı Vedide ve iki kızı ile mutlu, huzurlu aile hayatının kırıldığı, kızı Leyla'nın vefatı ile Ömer Behiç'in pişmanlık yaşayarak tövbe ettiğine hâvi bir romandır. Kitap olarak Kur'ân-ı Kerîm'in ulvî ve mukaddes sesinin, hayatın kırılan yanlarını iyileştirici gücüyle son bulan bu aile romanı insanlığa gönderilen son Kutsî Kitapla anlamını bulur:

Ah, Vedide! Bîçâre Vedide, bîçâre melek Vedide! dedi ve bu dakikada daha çoşan bir acıyla karısının, kendisinin, beyaz taş cephele yeni evin kırık hayatı için ağladı. Ömer Behiç odaya girmeden evvel, hemen oraya, kapının yanına oturdu; kollarını göğsüne kavuşturdu, bacaklarını uzattı, şimdi ağlamaktan kenarları yanan gözlerini karşıda duvara dikti ve içeriden boşuk bir tazallüm enini hâlinde gelen Vedide'nin sesini dinledi.

O yine Leyla'nın odasında Kur'ân okuyordu (Uşaklıgil, 2017: 389).

Mülkiye Tıbbiyesinden mezun Ömer Behiç, dâhilî hastalıklar uzmanıdır. Annesi ve babasının vefatı üzerine Ömer Behiç, genç yaşta kimsesiz kalıp fakir odasında gözyaşı dökerek kederli anlar yaşar, ailenin kalan tek üyesi olan ablası ile bağları kopuktur dolayısıyla ablası da yalnızlığına sığınak olamaz ve eniştesinin işi dolayısıyla ablasının İstanbul'dan ayrılıp taşraya gitmesi zaten çürük olan bağı iyice kopmasına sebep olur, böylelikle Ömer Behiç tamamen yalnızlaşır, ne ruhunda zahîr ne varlığında muîn olacak kimsesi kalmaz ve kitaplarına sığınır, yalnızlığını kitaplarıyla paylaşır: "Hayatın yalnızlıklarını bir hülya hayatı icadıyla tenşit eder olmuştu. Kendi kendisine kitaplarının üstüne kapanıp uyuklayarak düşünürdü." (Uşaklıgil, 2017: 48).

Ömer Behiç'in babası küçük bir memur olup İstanbul'da sürekli ev değiştiren bir kiracıdır, bundan dolayı Ömer Behiç çok çalışmış, harçlığından artırarak tıbaa ait kitaplar edinmiş, birçok kişinin zamanını boş ve faydasız geçirdiği anlarda, Ömer Behiç geceleri kitapları üzerinde uyumuştur: "Babasının oradan oraya ev değiştirmek merakına uyararak Sarıyer'den, Paşabahçesi'nden, Haydarpaşa'dan, Kısıklı'dan, Fener'den, hatta Horhor'dan, Vefa'dan, Samatya'dan, Gülhane'ye senelerce taşınmış; elbisesinden, yiyeceğinden kısarak harçlığından arttırılan paralarla Beyoğlu'ndan tıbaa ait kitaplar edinerek geceleri bunların üzerinde uykusundan bile vazgeçmişti." (Uşaklıgil, 2017: 47).

Ömer Behiç, daima kendine ait bir ev ve kendine ait bir yuva özlemindedir. Her ne kadar gençlik döneminde hanımlarla ilişkisi olsa da Ömer Behiç, Vedide'yi tanıyınca kadar hiçbirini yuvasının hanımı olarak görmemiştir. Vedide, öylesine saftır ki hayat onun için henüz kapalı bir kitaptır, bu kitabın kapağı Ömer Behiç'le

evlenmesi ile açıklır: “Öyle saf, münezzeh bir muhitin havasında, öyle maraz tohumlarının istilasından masun kalmış bir toprakta yetişmiş beyaz bir çiçek kadar ruhu nezihti ki izdivacına kadar hayat onun için mütalaası mühlik, uzakta, henüz bir el sürülmeye, sahifeleri çevrilmeye cesaret olunamamış, kapalı bir kitap hükmünde dururdu.” (Uşaklıgil, 2017: 76).

Vedide ve Ömer Behiç, evliliklerinin sekizinci yılında, Şişli’de kendi beyaz cepheli evlerinde, kızları Leyla ve Selma ile çok mutludurlar. Beşerin sığınağı olan ev, beyazlığı ile saflık ve temizliktir. Ömer Behiç, çocuklarıyla kitaplarını düzenler, çalışma odası ihtisasına dair kitaplarıyla doludur ve bu oda Ömer Behiç’in maddi manevi dinlendiği bir membadır, ünvanına ait levha çalışma gayretinin kitabıdır:

Ömer Behiç, dâhilî hastalıklar mütehasısı

Bu levha onun hayatının zübdesi, mevcudiyetinin hücceti hükmündeydi. İsminin altına o yarım satırlık cümleyi yazabilmek için nasıl yorucu, yıpratıcı hayat devrelerinden geçmiş... (Uşaklıgil, 2017: 45-46).

Ömer Behiç: Selma’yı bana bırakınız, dedi. O bana yardım edecek, değil mi Selma? Seninle bakalım kitapları yerleştirebilir miyiz?

Bu, Selma için bir bayram oldu, çocuğun taşkın neşesinden bütün o vakûr siyah kitap ciltlerinin üzerine kahkahalar serpiliyordu.

Ömer Behiç: Bak bunlar kitaplara benzemez, kızım diyordu; bir tanesine dokunup da kıracak olursan beybaba ile külahları değişirsin (Uşaklıgil, 2017: 62).

Ömer Behiç’in kitaplarına daldığını gören karısı Vedide, biraz da kendisinin okunma arzusunu dile getirir, aslında bu arzu her insanın okunmaya muhtaç bir kitap olduğunun delilidir:

Kocasının uzun mütâlaa saatleri esnasında, çocuklarını uyutup elinde kenarı bastırılacak bir mendil yahut ilikleri tamir olunacak bir gömlekle geldikten sonra koltuklardan birine gömülür, biri kitaplarıyla, diğeri işiyle, uykuya benzer bir sükûn içinde susarlardı. Ara sıra onun ellerinden işi kayarak dizlerinin üzerine düşer, gözleri kocasına çevrilir, uzun uzun ona bakar, sonra, böyle uzak durmak istemeyerek kendisini mağlup eden bir sokulganlık ihtiyacıyla bir gölge kadar hafif, yanına gider, oturur, elini uzatarak onu bu derece meşgul eden sahifenin üzerine kapar ve başını hemen oraya, kitabın yanına koyarak: ‘Biraz da beni!’ demek isteyen bir vaziyetle durur, bütün korkularının teminlerini onun bir busesinden beklerdi (Uşaklıgil, 2017: 79).

Evleri Kağıthane cümbüşünü görmeye müsait bir alandadır ve Kağıthane seyirinden gelen ahali Vedide ve Ömer Behiç’in kimi zaman seyir alanı olur, karı koca birbirlerine bu seyir esnasında gördükleri kırık hayatlardan söz ederler, bu kırık hayatlar aile içi ihanetlerle dağılan yuvalardır/evlerdir: ihanet kimi zaman koca-dan, kimi zaman hanımdan, kimi zaman anneden, kimi zaman diğer akrabadan ve bazen de çevre ahaliden gelir; evler harap olur, yuvalar dağılır, kalbî hastalıkların

mengenesinde insan kırılır, ezilir, üzüdür, kederlenir ve hayatın süregiden çarkında bazen kirlenir ve bazen temizlenir vesselâm.

Ömer Behiç ve Vedide, hayatın kendilerine ayrılan kısmında, muhkem yuvalarında her ne kadar kırık hayatları izleseler de bu kırık hayatlara dâhil olma korkusu kimi zaman zihinlerinde belirir, bu fihristi yani kitabı okuyan Ömer Behiç, yaşamaktansa ölümü tercih etmiş yaşayan ölülerden ve hikâyelerinden sıyrılıp evine koşar:

Bu fihrist bitmez tükenmez tenevvüleriyle onun gözlerinin önünden geçerd. Beşer fitratının ne kadar kötü, çirkin, zelil, mülevves, miskin marazları varsa burada ona fâcialarını hikâyeye ederlerdi. Dinler, dinler, nihayet bir dakika olurdu ki artık daha ziyâdesini istiaba tahammül edemeyen bir işbâ hâli hissederek kaçıp çıkmak için isticâl ederdi. Bir hikâyenin arasında cebinden saatini çıkarır, bakar, nakle devam cesaretini bırakmayan bir telaş ile Ooo! der ve kaçarcasına, artık tekrar yolunu kesenlere, “Sonra... Sonra” vaadini savurarak, fırlar giderdi. Evine! (Uşaklıgil, 2017: 286).

Ömer Behiç’in mektepten arkadaşı Bekir Servet’in -nam-ı diğer Piç Bekir- Veli Bey’in kızlarıyla olan gayrimeşru ilişkisini Ömer Behiç’e anlatması, o vakte kadar Ömer Behiç’in içinde bastırıldığı duyguların galeyana gelmesine bir bahane teşkil eder. Piç Bekir’in düzeysiz ilişkilerini dinleyen Ömer Behiç, her defasında nefesine hâkim bir karakter sergilese de bilinç ardı duyguları benliğine fısıldamaya başlar. Bekir Servet arkadaşının bu iradeli duruşuna içten içe özenir, kendi kişiliğinin evliliğe müsait olmadığını düşünür, kırık aileleri gördükçe utanılacak bir izdivaç yapmaktan ve bir başkasını kırmaktan imtina eder: “Bekir Servet: Sana tavsiye ederim, dedi; bir gün köprüden geçerken bütün memleketin mümtaz sınıfına mensubiyetleri kıyafetlerinden, revişlerinden anlaşılacak adamlara bak ve kendine sor: Acaba bunlardan kaç evlerinin anahtar deliğinden bakılırsa utanılmayacak bir izdivaç hayatı kurabilmişlerdir?” (Uşaklıgil, 2017: 197). Bekir Servet, Ömer Behiç’in hanımı Vedide’yi her ne vakit görse karşısında kutsal bir ananın levhası canlanır ve Vedide’ye büyük bir ihtiram gösterir.

Ömer Behiç her ne kadar Veli Bey’in kızları hanesine gitmek istemese de doktorluğunun gereği olarak Neyyir’i tedavi için Veli Bey’in hanesine gelir ve Neyyir ile yakın münasebeti, bu tedavi esnasında vuku bulur. İç hesaplaşmalarla nefesine hâkim olmaya çalışsa da Ömer Behiç’in Neyyir’e olan aşkı her geçen gün artar, bu aşk daha çok maddî tazyiklerin etkisinde gelişen bir iptilâdır; Ömer Behiç’in çocuklarının annesi olan Vedide’ye bağlılığı ise manevîdir ve Ömer Behiç her ne kadar bu ikilemin ihtilâcı içinde kalsa da yuvasının temelini sarsan Neyyir ile olan münasebeti devam eder.

Neyyir ile olan bu haram ilişkinin zembereği Ömer Behiç’in yuvasına boşalır ve kendisine ihanet edildiğini anlayan Vedide kimi zaman talâk bahsini ve intiharı dahi düşünse de vakarlı bir duruşla sükût etmeyi seçer fakat artık yuvanın sıcaklığı

üzerinden donduran bir rüzgâr esmiştir ve nihayetinde Ömer Behiç ve Vedide ayrı iki insan olmuştur ve görünmese Meveddet Hanım'ın bencil kişiliği Vedide Hanım'ın hassasiyetini ve buhranını daha da artırmış, hayatın kitabına bir sahife daha eklenmiştir: "Hayatın kitabına işte bir kaza eli böyle bir sahife ilâve ediyordu, bu muhakkaktı, hiç kendisini aldatmaya lüzûm yoktu, bu öyle bir şeydi ki mutlak vuku bulacaktı." (Uşaklıgil, 2017: 152)

Kocasının ihaneti ile sarsılan Vedide, küçük Leyla'sının hastalığının ciddi bir hâl almasından dolayı bir kez daha sarsılır. Ömer Behiç ise kızı Leyla'yı sık sık muayene eder ve Leyla'nın durumunun her geçen gün ağırlaştığını görür, kızının hastalığına çare olması gayesiyle ıstırap içinde birçok ilim kitabı inceler:

Yukarıda inleyen kadinninesinin derdine başka bir isim koyacak bir medetçi bulmak için kütüphanesine koştu.

Nihayet buldu. Okuyacak mıydı? Gözlerinden bir bulut geçti. Şu kitabın satırlarında onların fikrini teyit edecek bir nazar iştirâkine tesâdüf eder de o ümidi de kaybederse kendi kendisini idareden âciz kalacak, uluya uluya yuvarıda karısına koşacak, tek başına taşınamayacak olan bu matemi onun da yüzüne haykıracak (Uşaklıgil, 2017: 350-351)

Ömer Behiç, kendisi dışında hekimler getirerek kızını muayene etmelerini sağlar, fakat kızının hastalığına deva bulunmaz, Leyla beyin zarı iltihâbına yakalanmıştır, kızı Leyla'nın ciddi hastalığı Ömer Behiç'in uyanışına vesiledir, kızının inleyen sesi kulağına her geldiğinde, Ömer Behiç, içinde bulunduğu haram ilişkiyi sorgulamaya başlar, ailesi çözülmekte ve belki de kendi hatası sebebine kızı fedâ olmaktadır. Kızının hastalığına deva bulmak için kitapları satır satır okuyan Ömer Behiç, takdir-i ilâhinin karşısında kitapların dahi yeterli olmayacağı konusunda zihnen, aklen ve kalben bir uyanış yaşar bu uyanış belli bir eşikte gerçekleşir, cinnet hâlleri gösteren Ömer Behiç, içinde bulunduğu gerçeği kabul etmek durumunda kalır:

Okuyordu. Koşa koşa, satırların arasından telaş ile geçerken hep Leyla'nın maraz âraziyle... Bir an evvel vusul bulmak için atlayarak koşuyordu.

İşte böyle bir insafsız hüküm ile kitap her türlü ümit imkânını bir sözle izâle ediyor; sanki bir cellat eliyle onun kalbinden son necat ihtimaliyle henüz ihtizazda devam çaresini arayan damarı da kopararak atıyordu. Kitabı orada, yazıhanenin üstünde açık bırakarak bir deli perişanlığıyla koştu. Böyle bir hâl ile yolunda arızasız devam etseydi belki Vedide'ye kadar gidecek, hemen orada döşemelerin üstüne çökerek, uluya uluya, bağıra bağıra, ağlayacaktı. Hiç kendisinin böyle bütün iradeden tecerrüdü hâlini tahattur edemiyordu. Artık o ciddi, ağır, herkese vakarından hürmet ihsas eden bir tabip değildi; bir deli, bir çocuk olmuştur (Uşaklıgil, 2017: 351, 352).

Ömer Behiç yuvasının hummasına rağmen Neyyir ile irtibata devam eder; Bekir Servet ise bütün geçmiş hayatına veda edip, Müzzan'da günahlarını yıkar ve

onunla evliliğe karar verir. Bekir Servet rùhen yükselirken Ömer Behiç alçalır ve nizama aykırı ilişkisinin çamurları ele yüze bulaşmaya başlar ve Ömer Behiç ile Neyyir arasında ihtiraslı kavgalar hâsıl olur, Neyyir'in Sakıp Süleyman Bey ile olan evlilik kararıyla bu kavgalar artar ve minik Leyla'nın vefatı ile Neyyir ve Ömer Behiç'in bağları kopar, Ömer Behiç zaman zaman Neyyir ile görüşmek istese de kızının yası ve Vedide'nin ıstırapı buna engeldir. Vedide ıstırap içinde, hüzzam makamında Kur'ân-ı Kerîm'i okur, Kur'ân'ın manevî incilâsında ağlar.

Vedide yalnız bir şeyle meşguldü: Şimdi hemen her saat odasına kapanıyor, uzun uzun namaz kıyor ve sonra seccadesinin üstünde gecikerek kendisini unutup hariçten vuzûh ile fark edilebilecek derecede yüksek sesle Kur'ân okuyordu. Evdekiler onun böyle saatlerce sesini, bir uğultunun derinliklerinde, arada saydamlaşan bir mersiye nağmeleri hâlinde, işitirlerdi. Bir aralık bu sesin bir hıçkırık ile düğümlendiğine, sonra içeride bir iniltinin içinde boğulduğuna dikkat olunurdu. O zaman evi yavaş yavaş bürüyen bir yeis ve kasvetin siyah havası eser ve herkesin hayalinde, seccadesinin üzerine kapanıp kıvrana kıvrana ağlayan, boğulup çoştukça zehirlenen, fakat zehirlendikçe ferahlayan bu matem içinde ananın ıztırap manzarası uyanırdı (Uşaklıgil, 2017: 381-382).

Bir yanda kocası Ömer Behiç'in ihaneti bir yanda çiğerparesi kızının vefatı ile acılar içinde boğulan Vedide'nin yüreği ağlar. Ömer Behiç, Vedide'nin kederli sesiyle Kur'ân'dan nağmeler duydukça bu nağmelerden etkilenir ve uyanışına vesile olan bu nağmelere doğru yavaşça yürür, içinde duyduğu evlat acısı ve hanımı Vedide'nin yürek parçalayan Kur'ân okumalarından ve hâlimden çok etkilenen Ömer Behiç, nağmelerin rahmetini yavaş yavaş üzerinde hisseder ve içinde bulunduğu pislik ilişkiden soğur, pişman olmaya başlar:

Hayâlinde Vedide'yi görüyordu; başında, artık taranıp toplanmakta ihmal edilen saçlarının üstünde namaz örtüsü vardı, seccadesinde iki diz üstüne oturmuş olacaktı ve elinde Kur'ân'ıyla hayat hicrânının teselli veren şefâatini bularak, sallana sallana okuyordu. İşte, elinden birdenbire Leyla'sını alan kaza darbesinden sonra bu vâlîde ruhu barınacak bir sığınak, matemine merhamet ve tesliyet zülâlini boşaltacak bir memba bulmuştu. Kur'ân'ın ulvî sedası arasında ona daha ziyâde tutunmakta, daha iyi sarılmakta aramıştı. Şimdi başka hiçbir şeyle meşgul değildi, bütün cihan nazarında yok gibiydi.

Ömer Behiç bu seste garip bir munisiyet, ruhunun ta derinliğinde uyuyan tellere kadar giderek onları tehiz ve ikâz eden bir kuvvet nüfûzu buluyordu. Yavaşça kalktı, odanın kapısını açtı. Ve uyuyan birisini uyandırmaktan ihtiraz eden bir ihtiyât ile yürüdü, yürüdü, tâ karısının seccadesine kadar gitti ve oraya, Vedide'nin yanına, boylu boyuna uzanarak, başını dizlerine kadar götürdü, ancak o zaman başını kaldırdı, gözlerini aşağıdan yukarıya, ona dikti. Vedide, gözleri yarı kapalı, onu görmemişçesine, onu duymamışçasına ve artık sesini saklamaya lüzûm görmeyerek, hafif hafif sallana sallana okumakta

devam ediyordu. O zaman, bir yandan o okurken Ömer Behiç mırıldanan bir sesle, bu okunan şeyin ulviyet ve kutsiyetini ihlâl etmekten çekinen korkak ve kesik bir telaffuzla ne zamandan beri hep içinden tekrar olunmuş bir hitâbı bu defa açıktan söyledi: Ah! Benim melek karıcığım, dedi.

Vedide'nin seyyâl ve hemen firar etmekte istical eden bir nazarı oldu, kocasına baktı, onu orada aşağılanmış, yalvaran, nihayet tövbe eden bir mücrim perişanlığıyla kendisine rücu etmiş gördü ve hemen gözlerini çevirdi. Lâkin aynı saniyede yaşlar hücum etti ve seri, müteakip katrelerle süzgün simasının üstünden yuvarlanarak dökülmeye başladı. O zaman Ömer Behiç başını onun dizlerine koydu, ruhu bu yükseklerden inen rahmet katrelerini toplamak istiyormuşçasına ta onların altına yattı... (Uşaklıgil, 2017: 390-391).

Böylelikle Ömer Behiç, her ne zaman Neyyir'e gitmek istese ibresini Leylacığının, kadınınnesinin kabrine çevirir ve cüz'i ve küllî iradenin kader kitabındaki yerini okur:

Ne garip! Ne garip! Demek insan böyle tahlil edilemeyen kuvvetlerin, kendince bile hep meçhûl kalacak sebeplerin tahakkümünde, en büyük kararlarını karanlıklardan toplayan, hayatının en mühim mukadderâtını esrarlı tesirlerin idaresinde tayin eden bir mahlûktu ki hemen kendi hareketlerinden gayr-ı mesuldü (Uşaklıgil, 2017: 388).

Ömer Behiç günahına bedel Leyla'sının ölümüne ağlar ağlar ağlar... Büyük bir uyanışla ve aydınlanmayla hayatının kitabını okur okur okur...

Neler, neler görürdü? İstemedi, aramadan burada ne hikâyeler, ne facialar, ne gözyaşları, ne çamur yığınları bulmuştu... Her defasında büyük şehir, hayat denen azîm arbede sâhasının kırık dökük enkâzını, yığın yığın harabelelerini getirip bu eşîğe atar, sinesinde çalkalanan levs ve maraz çamurunun daha ziyâde saklanamayarak hazm olunamamış, mass edilememiş bir dalga hâlinde bu duvarların kenarına kusardı.

Kırık hayatlar!.. (Uşaklıgil, 2017: 279).

Kırık Hayatlar romanında Ömer Behiç'in kitaplarla olan işigali onun hayata dair farkındalığında bir ivmedir, insan tarafından yazılan kitapların hayatları geri getirmede yardımcı olamayacağını idrakte uyanış yaşamaya başlayan Ömer Behiç, her ne kadar kırık hayatlara bir katre-i bâran daha eklemiş olsa da, her şeye rağmen, melek karısı Vedide'ye rücû eder ve kitap olarak Kur'ân-ı Kerîm'in manevî ikliminde karısı Vedide'nin gözyaşlarıyla ıslanarak günahına tövbe eder.

Sonuç

Paris'te Bir Türk, Müellif Nasuh'un yüksek karakteri ve ilmî birikimi, münasebet kurduğu Frenkler üzerinde, etkili olmuş ve Nasuh, kısa zamanda, farklı boyutlarda, çevresindeki kişilerin uyanış yaşayarak aydınlanmasına vesile olmuştur. Nasuh'un ilmî zenginliğini gören Cartrisse, Müslüman Türklerin ilmî mevzularda

söz sahibi olduğu gerçeğini kabul etmiş ve bu hususa dair fikir dünyasında uyanış gerçekleşmiştir. Nasuh sayesinde kaynağa dayalı aktarım yapmanın öneminin farkına varan Frenkler; beşer zihninin mamûlü olan kitapların, eksik ya da yanlış bilgi içerebileceği gerçeğini de görmüş ve hatta bazı muharrirlerin kendi menfaatleri doğrultusunda, insan zihnini doğrulara zıt yönde manipüle edebileceğini fark etmiş ve böylelikle bu hususlarda zihnen uyanışlar yaşamışlardır.

Nasuh, Anne'e İslâm dininin akıl ve nakil ile olan ilişkisinden, Hristiyanlıkta akla uymayan unsurların olduğundan bahsetmiştir. Hemşire Anne ise Nasuh'un Hristiyanlığa dair bu fikirlerini kabul etmiştir, böylece Anne, henüz Müslüman olmasa da, doğru yolu anlamak ve araştırmak yönünde dikkati artmış olup uyanmıştır. Nasuh, Frenklere Kur'ân-ı Kerîm'den misal vererek, İslâm'ın pozitivizm ve realizm ile münasebetine değinmiş, hayattan somut örnekler vererek fikirleri uyandırmıştır ve bunun neticesinde Frenkler, kendi medeniyetlerinin sadece hayâl ve idealizmin peşinde koştuğunun farkına varmışlar ve esas olanın "gerçek" olduğunu idrak ederek İslâm'ın hakikatli yüzünü görmüşlerdir. Virginie ise, İslâm'ın güzelliğini Nasuh'un hâl ve hareketinde görmüş ve İslâm'ın bazı düsturlarına hayran kalmış ve böylece kendi içinde büyük bir uyanış yaşayarak Müslüman olma şerefine nail olmuştur. Frenklerle olan münasebeti esnasında Nasuh'un kendi zihin ve ruh dünyasında da uyanışlar olmuş, hayatın aslında bir kitap olduğunun farkına varmıştır.

İffet; saf, namuslu, hassas ruhlu, güzele meyyal; karakteri, hayata bakış açısı, tavır ve davranışları yönüyle kendine özgü, günlerini kitap okuyup üzerine düşünerek geçiren âlim bir genç kızdır. Babası Şakir Efendi'nin vefatı ve Latif'in yokluğu ile İffet'in ailesinin sefaleti artmış ve tam bu esnada gayrimeşru kadın Fettan Raziye, İffet'in Nermi Bey ile görüşmesini sağlamak için İffet'i de gayrimeşru hayata çekmeye çalışmıştır. İffet, uzunca bir süre para teklifini reddetmiş fakat ailesini içinde buldukları sefaletten kurtarmak için en nihayetinde Nermi Bey'in teklifini kabul etmiştir; lâkin Nermi Bey ile görüşme günü gelip çatığında süslenmek için aynaya bakan İffet, o an karşısında boylu boyunca Latif'in hayalini görmüş ve Latif'in hayâlinin konuşmasıyla, o an büyük bir uyanış yaşamış ve sonra, pişmanlık içinde titreye titreye hastalanmış nihayetinde çirkefe düşmeden kurtulmuştur lâkin İffet'in hastalığı şiddet kazanmış ve vefat etmiştir, İffet'ten geriye kalan ise uyanışını anlattığı ruznamesi olmuştur. İffet'i almaya gelen Fettan Raziye, hasta yatağında ateşler içinde yanan İffet'i görünce şaşkınlık içinde kalmıştır. İffet, Raziye'yi affettiğini söyleyerek, Fettan Raziye'nin çirkef içinde geçmiş hayatına rağmen hâlâ nedamet getirmediğini halbuki asıl tövbe istiğfara muhtaç olanın kendisi olduğunu Fettan Raziye'ye anlatmıştır, hasta yatağında bir gülün solduğuna şahit olan Raziye, İffet'in bu nasihatleri ve akıl konuşmasından etkilenmiş ve büyük bir pişmanlık duyarak, yaşadığı uyanışla tövbe istiğfar etmiş ve kitaplar alıp satarak Hacca gitmiş, bundan sonraki hayatını Hacı Raziye olarak ibadet ve taat içinde geçirmiştir.

Kırık Hayatlar, Mùlkiye Tıbbiyesinden mezun Ömer Behiç, dâhilî hastalıklar uzmanıdır. Annesi ve babasının vefatı ve ablasının taşraya gitmesi üzerine Ömer Behiç, tamamen yalnızlaşmış ne ruhuna ne de varlığına yardımcı olacak kimsesi kalmamış ve o anlarda hep kitaplarına sığınmıştır. Daha sonraları, Vedide ile hayatını birleştiren Ömer Behiç, yalnızlığına ve yaşamına ortak olan hanımı ve iki çocuğu, kitapları ve işiyle oldukça mutlu iken, bir muayene esnasında tanıdığı Neyyir'in Ömer Behiç'in hayatına girmesiyle, o vakte kadar çok güvendiği ahlâkı ve hayata yansıyan mutlu aile tablosu kırılmıştır. Ömer Behiç'in vakûr hanımı, her ne kadar kocasının ihaneti karşısında sessiz kalmış olsa da zaman zaman kendi nefsine kıymayı dahi düşünmüştür, tam ailenin temelinden sarsıldığı bu anlarda, kızları Leyla'nın hastalığıyla aile bir kez daha sarsılmıştır. Kızları küçük Leyla'nın hastalığının ciddi bir hâl alması neticesinde, Ömer Behiç kızının hastalığına deva bulmak için tıp kitaplarına başvurmuştur lâkin hiçbir netice alamamıştır ve Ömer Behiç uyanışlarının ilkinin bu çaresizlik anında yaşamıştır. Kızı Leyla'nın vefatı ile ıstırap çeken karısı Vedide'nin acıyla karışık Kur'an-ı Kerîm okumalarını duyduka Ömer Behiç'in pişmanlığı daha da artmış, büyük bir uyanışla tövbe istiğfar etmiştir ve küçük kızı Leyla'nın kabrinde, cüz'i ve küllî iradenin kader kitabındaki yerini okuyan Ömer Behiç, büyük bir pişmanlıkla ağlamıştır.

Bu çalışmada incelenmiş olan üç Türk romanında da kitaplar ve dolayısıyla ilim uyanışa vesiledir, bilhassa *Paris'te Bir Türk* ve *Kırık Hayatlar*'da uyanışa vesile olan kitap *Kur'an-ı Kerîm*'dir, tabii *Kur'an-ı Kerîm*'e ulaşılmadan önce farklı türde kitaplar okunarak kahramanların bilinç sağladığı görölmektedir. Yukarıda zikredilen bu üç romanda da uyanış yaşayarak aydınlanmış kişiler, geçtikleri eşiklerden sonra hatalarının ya da haberdar olmadıklarının farkına varmışlar ve hatalarının görölmesine ve haberdar edenlere vesile olan kişilere karşı şükran duyarak farklı açılardan teşekkürlerini iletmişlerdir. İşte, *Kırık Hayatlar*'da kırılan hayatına kederlenen Ömer Behiç, *İffet*'te mefhumuna sadık *İffet*, *Paris'te Bir Türk*'te okumayı ve yazmayı kendine şîâr edinmiş müellif Nasuh kitaplarından edindikleri bilgi, muhakeme, usavurma yetileriyle, zihinlerinde ve vicdanlarında kimi vakit uyanmışlar kimi vakit de uyanışa vesile olmuşlardır. Hatta Frenklerden kimisi, hatta Raziye, Virginie ucundan kıyısından muhakkak kitaplara şöyle bir uzanmıştır. Fakat uyanış için sadece birikim yetmemiş. Muhakkak bir ivme, bir sebep lüzumu olmuştur. Ömer Behiç, kızı Leyla'nın vefatı ve hanımı Vedide'nin çilesine tanık oldukça, Kur'an'ın mübarek sesini duyduka; *İffet*, çirkef yaşantıyı gördükçe ve aşkını yüreğinde duyduka; Raziye *İffet*'in temiz ahlâkını gördükçe, Virginie, Nasuh'un düşünce ve davranışındaki aynılığa şahit oldukça uyanır; Nasuh ise okuduka yazduka, gezdikçe gördükçe, İslâm'ı yaşadıkça uyandırır. Böylece her üç eserde de Kur'an, uyanışın vesilesi "esas kitap" hükmünde görünür olmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Midhat Efendi (2016). *Avrupa Adab-ı Muaşeretı*. Haz. Fazıl Gökçek. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmed Midhat Efendi (2019). *Paris'te Bir Türk*. Haz. Erol Ülgen. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alan, Selami (2021). "Türk Edebiyatı'nda Tanzimat'tan Servet-i Fünûn'a Uzanan Köprü: Ara Nesil". *Akademik Matbuat*, 5(2): 61-90.
- Bekiroğlu, Nazan (2007). "Nigâr Hanım (1862-1918)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33: 83-85.
- Çonoğlu, Salim (2015). *Hikâye ve Romanlarında Ahmet Mithat Efendi, Bir Hayat Hikâyesinin Kâğıttan Tanıkları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dayanç, Muharrem (2012). "Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi". *İÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLVII(2): 81-95.
- Emil, Birol (1997). *Türk Kùltür ve Edebiyatından 1 Meseleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Enginün, İnci (2012). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Finn, Robert P. (1984). *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*. Çev. Tomris Uyar. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Göçgün, Önder (1987). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıs Kadrosu*. Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Huyugüznel, Ömer Faruk (2004). *Halit Ziya Uşaklıgil: Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnalçık, Halil ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2012). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları.
- Kerman, Zeynep (2008). *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koç, Murat (2012). "'Üdebâ-yı Nisvânın Yardımcısı' Ahmet Midhat Efendi ve Fatma Aliye Hanım". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48: 191-216.
- Korkmaz, Ramazan (ed.) (2007). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı, 1839-2000*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Nemutlu, Özlem (2018). *Ahmet Mithat Efendi'nin Kütüphanesi, Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, Orhan (2013). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Kaplan, Mehmet (2012). *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet Eser*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, Orhan (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Perin, Cevdet (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (1998). *Hikâye*. Haz. Nur Gürani Arslan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2017). *Kırık Hayatlar*. Haz. Fazıl Gökçek. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- lken, Hilmi Ziya (2014). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2015). *İffet-Mutallaka*. Haz. Pelin Dimdik. İstanbul: Pappersense Yayınları.
- Şemseddin Sâmi (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1995). *Edebiyat zerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007). *On Dokuzuncu (XIX.) Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yahya Kemal (2012). *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yazgıç, Kâmil (2020). *Oğlunun Kaleminden Ahmed Midhat Efendi ve Dönemi*. haz. Erol Gökşen. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Yeşilyurt, Şamil (2014). *Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, Durali (1990). *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İLKeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu alışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Doktora tez danışmanım Prof. Dr. Muhammet Gr’e ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Mehmet Güneş’e teşekkür ederim.

ıkar atışması Beyanı: Bu çalışmanın araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu makale, Sultan Rabia Dervişoğlu’nun hazırlamakta olduğu, *Türk Romanında Kitap (1860-1901)* adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmanın tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgment: I would like to thank my doctoral thesis advisor Prof. Dr. Muhammet Gr and Prof. Dr. Mehmet Gneş for his contributions.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this study.

Author’s Note: This article was produced using the doctoral thesis titled *Book in Turkish Novel (1860-1901)*, prepared by Sultan Rabia Dervişoğlu.

Author Contributions: All sections of this study have been prepared by a single author.